

ŞALAK KAYISI VE İĞDIR İÇİN ÖNEMİ

Berna DOĞRU ÇOKRAN¹, Turan KARADENİZ²

¹Iğdır Üniversitesi, Ziraat Fakültesi, Bahçe Bitkileri Bölümü, Iğdır; ORCID: 0000-0003-4194-7826

²Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Ziraat ve Doğa Bilimleri Fakültesi, Bahçe Bitkileri Bölümü, Bolu; ORCID: 0000-0003-0387-7599

Geliş Tarihi / Received: 24.11.2019

Kabul Tarihi / Accepted: 30.01.2020

ÖZ

Şalak kayısı çeşidi (Iğdır kayısı-Aprikoz) kendi coğrafi sınırları içerisinde çeşide özgü tat, aroma, renk, sululuk gibi yüksek meyve kalitesine ulaşmakta ve irilik gibi bazı fiziksel özellikleri bakımından Türkiye’de yetişen diğer kayısı çeşitlerinden kolayca ayırt edilebilmektedir. Şalak Kayısı çeşidi önemli bir sofralık kayısı çeşididir. En az Şalak kayısı çeşidi kadar özel olan Iğdır ili ise, Doğu Anadolu Bölgesinin yükselti bakımından en yüksek noktası olan Ağrı dağı (5137 m) ile en alçak yeri olan Iğdır ovasını (Sürmeli çukuru) (850 m) sınırlarında bulundurduğundan iklim, bitki örtüsü, toprak yapısı, yerleşme ve tarımsal faaliyetler bakımından bulunduğu coğrafi bölgeden farklı olarak mikroklima özelliğe sahiptir. Aras Havzası boyunca Iğdır, Tuzluca ve Kağızman’da önemli miktarda kayısı üretimi yapılmakta, üretilen kayısı miktarının %85,7’si Iğdır ilinden karşılanmakta ve bu üretimin de %85’i Şalak kayısı çeşidinden sağlanmaktadır. Türkiye genelinde kayısı üretiminde ağaç başına en yüksek verim 141 kg ile Iğdır iline aittir. Iğdır ili ekolojik şartlar, kalite, verim ve coğrafi konum olarak sofralık kayısı üretiminde ve ihracatında önemli bir potansiyele sahiptir.

Anahtar Kelimeler: Şalak, kayısı, Iğdır, *Prunus armeniaca*

SHALAK APRICOT AND ITS IMPORTANCE FOR İĞDIR

ABSTRACT

Shalak apricot variety (Iğdır apricot-Apricose) reach to a variety of ingredients high fruit quality such as taste, aroma, color and juiciness of its kind within its geographical boundaries and some of physical properties such as size it can be easily distinguished from other types of apricots grown in Turkey. Shalak apricot variety is an important table apricot variety. The province of Iğdır, which is at least as special as Shalak apricot variety, is located at the borders of Ağrı mount (5137 m), which is the highest point of elevation in Eastern Anatolia Region, and Iğdır Plain (Sürmeli lowland) (850 m), which is the lowest point of the region, with regard to climate, flora, soil structure, settlement and agricultural activities in terms of different geographical regions, it has a microclimate characteristic. Throughout the Aras Basin in Iğdır, Tuzluca and Kağızman is produced a significant amount of apricot and 85.7% of the amount of apricot produced is from Iğdır and 85% of this production is obtained from Shalak apricot variety. In Turkey the highest yield per tree in apricot production it belongs to Iğdır province with 141 kg. The province of Iğdır has a significant potential in terms of ecological conditions, quality, yield and geographical location in the production and export of table apricots.

Keywords: Shalak, apricot, Iğdır, *Prunus armeniaca*

GİRİŞ

Kayısı, meyve türleri arasında sert çekirdekli meyveler içerisinde yer alan, dünyada gen kaynağı çeşitliliği, iklim şartları bakımından geniş alanlarda yetiştiriciliği, üretim miktarı ve çeşitli tüketim şekillerine sahip olmasından dolayı önemli meyve türleri arasında yer almaktadır. Botanik sınıflandırmada *Rosales* takımı, *Rosaceae* familyası, *Prunoidae* alt familyası, *Prunus* cinsine

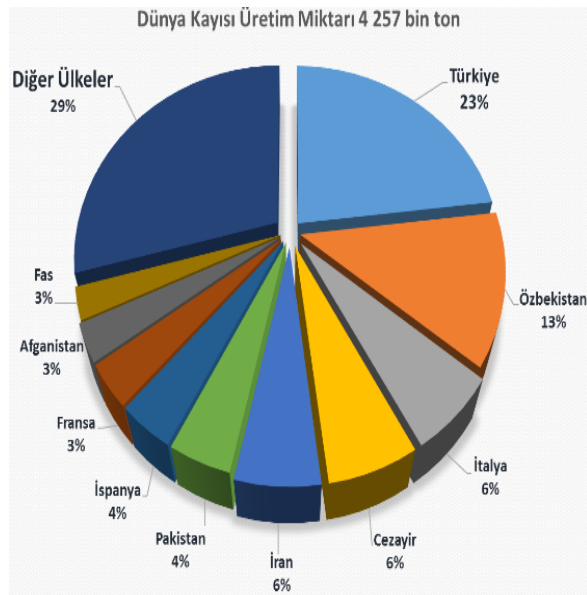
giren kayısının Latincesi *Prunus armeniaca* L.’dir. Dünyada yetiştiriciliği yapılan kayısı çeşitlerinin büyük çoğunluğu *Prunus armeniaca* L. (*Armeniaca vulgaris* Lam.) türüne aittir [9]. *Prunus* cinsi içerisinde yer alan diğer kayısı türleri *P. mume* Sieb. ve *P. dasycarpa* Ehrh.’dır [16]. Dünyada üretilen 4.257.241 ton kayısının 985.000 tonluk kısmı ile Türkiye dünyanın en büyük kayısı üreticisi ve ihracatçısı olan ülkedir [2]. Türkiye (%23) hem yaş hem kuru kayısı üretiminde

²Sorumlu yazar / Corresponding author: turankaradeniz@hotmail.com

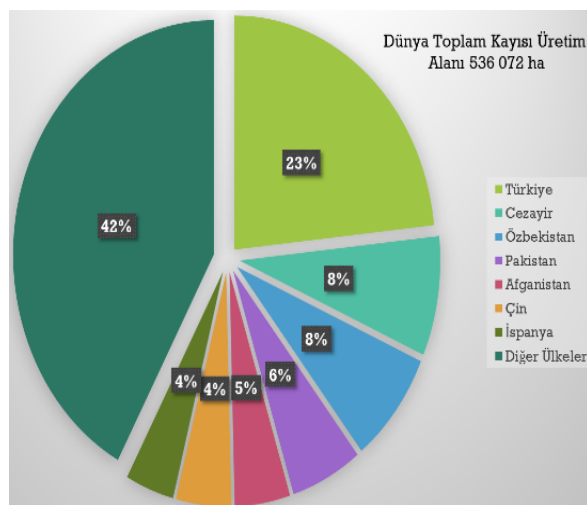
dünyada lider ülkedir. Ardından, Özbekistan (%13), İtalya (%6), Cezayir (%6), İran (%6), Pakistan (%4), İspanya (%4), Fransa (%3), Afganistan (%3), Fas (%3) ve diğer ülkeler (%29) gelmektedir (Şekil 1).

Dünyada toplam kayısı üretim alanı 536.072 ha'dır. Türkiye 125.049 ha alan ile (%23) 1. sırada yer almaktadır [2]. Ardından, Cezayir (%8), Özbekistan (%8), Pakistan (%6), Afganistan (%5), Çin (%4), İspanya (%4) ve diğer ülkeler (%42) en yüksek üretim alanına sahiptir (Şekil 2).

Türkiye, gerek gen kaynakları ve gerekse üretim alanları bakımından büyük bir potansiyele sahip olup hem ağaç sayısı hem de üretim miktarı sürekli artış göstermektedir [3] (Çizelge 1).

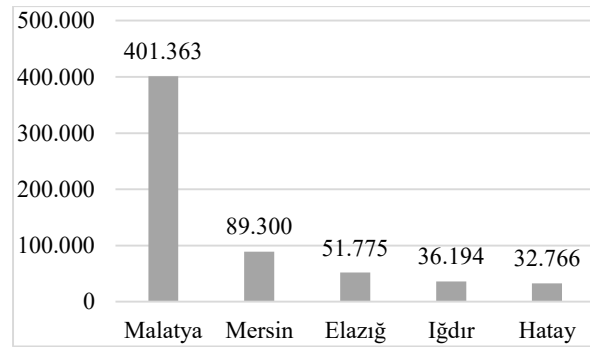

Şekil 1. Dünya kayısı üretimi yapan ülkeler [2]
Figure 1. World apricot production countries [2]

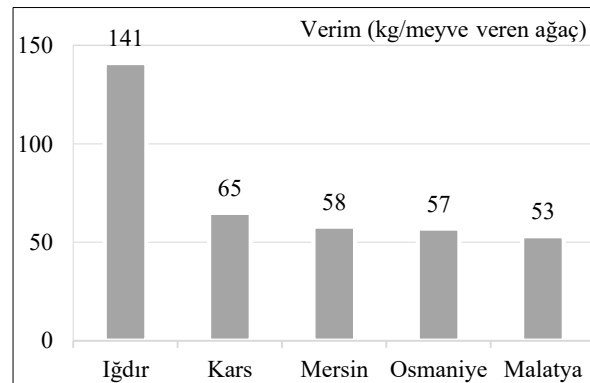

Şekil 2. Dünya kayısı üretim alanı, ha [2]
Figure 2. World apricot production area, ha [2]

Türkiye'de 2018 yılı üretim miktarı 750.000 tondur. En yüksek üretim miktarımız 401.363 ton ile Malatya (%53.5) ilimize aittir. Mersin 89.300 ton ile 2. sırada, Elazığ 51.775 ton ile 3. sırada, Iğdır ise 36.000 ton ile Türkiye kayısı üretim miktarının yaklaşık %5'lik kısmı ile 4. sırada, Hatay ise 32.766 ton ile 5. sırada yer almaktadır [4] (Şekil 3). Türkiye'de kayısının ağaç başına verim miktarı en yüksek 141 kg ile Iğdır iline aittir. Kars ili 65 kg ile 2. sıradadır ve yine Şalak kayısı çeşidi ile üretim yapılmaktadır. Bu verim miktarlarını 58 kg ile Mersin, 57 kg ile Osmaniye ve 53 kg ile Malatya takip etmektedir [7] (Şekil 4).

Şekil 3. 2018 yılı kayısı üretim miktarı (ton) [4]
Figure 3. Apricot production amount in 2018 (ton) [4]

Şekil 4. Türkiye'de kayısının ağaç başına verim miktarı [7]
Figure 4. The amount of yield per tree of apricot in Turkey [7]

Iğdır İli

Iğdır, Doğu Anadolu Bölgesinin en yüksek noktası olan Ağrı dağı (5137 m) ile en alçak yeri olan Iğdır ovasını (Sürmeli Çukuru) (850 m) sınırlarında bulundurduğundan iklim, bitki örtüsü, toprak yapısı, yerleşme ve tarımsal faaliyetler bakımından bulunduğu coğrafi bölgeden farklı olarak mikroklima özelliğe sahiptir [18].

Mikroklima özelliği, yüksek verimliliği, kendine has çeşitleri ve coğrafi konumu ile sofralık kayısı üretiminde özel bir yere sahip olan Iğdır ilinde, Işık ve ark. [13] işletmelerin genelde küçük aile işletmeleri olduğunu ve geleneksel tarım yapıldığını bildirmişlerdir.

Kayısının ekonomik yetiştiriciliğinin yapıldığı yerler içerisinde yer alan Kars-Iğdır bölgesini kapsayan Aras Havzası boyunca Iğdır, Tuzluca ve Kağızman'da önemli miktarda kayısı üretimi yapılmaktadır. Üretilen kayısı miktarının %85,7'si Iğdır ilinden karşılanmakta ve bu üretimin de %85'i Şalak Kayısı çeşidinden sağlanmaktadır [5]. Bolat [10] yaptığı çalışmada Iğdır ilindeki kayısı bahçelerinin büyük çoğunluğunun tek çeşitle kurulduğunu bildirmiştir.

Çizelge 1. Türkiye kayısı üretimi [3]

Table 1. Turkey apricot production [3]

Yıllar	Meyve veren yaşıta ağaç sayısı (adet)	Meyve vermeyen yaşıta ağaç sayısı (adet)	Toplu meyveliklerin alanı (da)	Verim kg/meyve veren ağaç	Üretim miktarı (ton)
2014	15.004.705	2.383.651	1.169.181	18	270.000
2015	15.403.453	2.282.069	1.221.598	44	680.000
2016	15.585.516	2.283.973	1.238.052	47	730.000
2017	15.949.383	2.619.121	1.250.487	62	985.000
2018	16.836.806	2.288.410	1.257.559	45	750.000

Şekil 5. Kayısı bahçesi

Figure 5. Apricot orchard

Şekil 6. Şalak kayısı çiçeği

Figure 6. Shalak apricot flower

Çizelge 2'ye bakıldığında Iğdır ilinde kayısıda meyve veren yaşıta ağaç sayısı ve toplu meyveliklerin alanı giderek artmaktadır. Yıllara göre üretim miktarında dalgalanmalar gözlenmiştir. Üretimdeki dalgalanmaların en büyük sebebi de bölgede kayısı üretimi olumsuz etkileyen ilkbahar geç donlarıdır. Bölgede üretimin büyük bir kısmını oluşturan Şalak kayısı çeşidi erkenci bir kayısı çeşididir. Fenolojik gözlemler önce Iğdır Merkez'de başlar, Tuzluca'nın alçak yerlerinde ve Kağızman'da devam eder, en son Tuzluca'nın yüksek yerlerinde tamamlanır. Hasat yıllara göre değişmekle birlikte Haziran sonunda Iğdır Merkezde başlar Temmuz ortalarına doğru Tuzluca ve Kağızman'da devam eder. Bölgede çiçeklenme zamanı aynı anda gerçekleşmediğinden ilkbahar geç donlarının etkisi her yerde aynı olmayabilir. Iğdır Merkez tam çiçeklenme döneminde iken Tuzluca'nın yüksek yerleri henüz pembe balon döneminde olabilmektedir. Bölgede kayısı yetiştiriciliğini etkileyen en önemli faktör ilkbahar geç donlarıdır. Fakat Iğdır ili farklı rakımlara sahip olduğundan (850-1500 m) bazı dönemlerde don zararından etkilenmesi daha az olabilmektedir.

Çizelge 3'te belirtildiği gibi en yüksek üretim miktarına 20.673 ton ile Tuzluca ilçesi, daha sonra 13.225 ton ile Merkez ilçe sahiptir. Ağaç başına ortalama en yüksek verim miktarı 172 kg ile Tuzluca ilçesine aittir [6].

Şalak Kayısı Çeşidi

Yayvan taçlı çok kuvvetli büyüyen ağaçlar meydana getirmektedir. Tam çiçeklenme dönemi Mart sonu Nisan başıdır. Meyve ağırlığı 53.42-73.82 g; çekirdek ağırlığını 2.42-2.69 g; SÇKM %13.72-16.48; pH 4.50-4.95 ve titre edilebilir asitlik oranını %1.17-1.29 arasında değişmektedir [11]. Meyveleri oldukça iri, sulu ve aroması yüksektir. Yola dayanımı azdır. Çekirdekleri tatlı ve meyve etinden ayrıdır. Şalak kayısı çeşidi Aprikoz olarak da bilinmektedir.

Sofralık kayısı yetiştiriciliğinde önemli bir yere sahip olan Iğdır ilinde yetiştiriciliği yapılan diğer kayısı çeşitleri; Ordubat, Teberze, Teyvent (Ağrik-Beyaz Kayısı), Ağcanabat çeşitleridir [17]. Ordubat ve Teberze aynı zamanda Şalak kayısı çeşidi için dölleyici çeşit olarak da kullanılmaktadır.

Şekil 7. Şalak kayısı
Figure 7. Shalak fruit

Şalak Kayısı Çeşidinin Iğdır İçin Önemi

Iğdır ilinin coğrafi konum olarak doğu sınır bölgesinde bulunması ihracat açısından önemli bir avantaj sağlamaktadır. Özellikle yaş meyve gibi yola dayanımı az olan gıda maddeleri için pazar bölgesine yakınlık hem zayıflarına hem de nakliye masraflarının daha düşük olması açısından önemlidir [13]. Aras Havzasında uzun yıllardır kültürünün yapıldığı ve en az ekolojik şartlar, kalite, verim ve coğrafi konum olarak sofralık kayısı üretiminde ve ihracatında önemli bir potansiyele sahip Iğdır ili kadar özel olan Şalak kayısı çeşidinin 2018 yılında Coğrafi İşareti

alınarak, bölgeye has özellikleri olan Şalak kayısı çeşidi tescillenmiştir.

SONUÇ

Dünya nüfusu dikkate alındığında kişi başına düşen taze kayısı miktarı yaklaşık 0,5 kg gibi çok düşük düzeydedir [1]. Şalak kayısı çeşidinin önemli bir sofralık kayısı çeşit olması [19, 8, 15, 11, 12], kayısının gerek meyvesinin [12] gerek çekirdeğinin [14, 20] insan beslenmesinde önemli bir yere sahip olması, Iğdır'ın 36.000 ton ile Türkiye'nin kayısı üretim miktarının yaklaşık %5'lik kısmını karşılaması, il genelindeki meyvecilik alanlarının %75'ni kayısının oluşturması, bazı üretim bölgelerine göre daha erken (Haziran sonu-Temmuz başı) hasat edilmesi, Şalak kayısı çeşidinin Iğdır ovasının kendine has ekolojik sisteminden kaynaklı olarak farklı bir lezzete ve aromaya sahip olması, en yüksek meyve iriliğine Iğdır ilinde ulaşması, üretilen kayısının kalitesinin diğer bölgelerde yetişen ürünlere göre çok üstün olması, hemen hemen tamamının taze olarak pazarlanması, bölgenin önemli bir geçim kaynağı olması gibi özelliklerinden dolayı Şalak kayısı çeşidi Iğdır ili için önemli bir yere sahiptir.

Çizelge 2. Iğdır ili kayısı üretimi [5]

Table 2. Apricot production in Iğdır province [5]

Yıllar	Meyve veren yaşıta ağaç sayısı (adet)	Meyve vermeyen yaşıta ağaç sayısı (adet)	Toplu meyveliklerin alanı (da)	Verim veren ağaç kg/meyve	Üretim miktarı (ton)
2014	155.390	219.080	19.786	0	0
2015	211.390	61.150	27.126	178	37.544
2016	212.640	60.350	27.276	147	31.329
2017	247.140	76.855	32.300	127	31.416
2018	256.540	37.086	34.070	141	36.194

Çizelge 3. Iğdır ilinin ilçelerine ait kayısı üretim verileri [6]

Table 3. Apricot production data of the districts of Iğdır [6]

İlçe adı	Meyve veren yaşıta ağaç sayısı (adet)	Meyve vermeyen yaşıta ağaç sayısı (adet)	Toplu meyveliklerin alanı (da)	Ağaç başına ortalama verim (kg)	Üretim miktarı (ton)
Merkez	118.100	12.600	17.400	112	13.225
Tuzluca	120.000	10.000	13.000	172	20.673
Karakoyunlu	13.700	4.806	1.870	138	1.888
Aralık	4.740	9.680	1.800	86	408

KAYNAKLAR

- Anonim, 2019a. Tarım ürünleri piyasaları, kayısı. *Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı, Ocak 2018*. (Erişim Tarihi 15.11.2019).
- Anonim, 2019b. FAO istatistikleri (<http://www.fao.org/faostat/en/#data/qc>; Erişim Tarihi: 17.11.2019).
- Anonim, 2019c. TÜİK verileri, Türkiye kayısı üretim miktarı (<https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?kn=92&locale=tr>; Erişim Tarihi: 17.11. 2019).

4. Anonim, 2019d. TUİK verileri, 2018 yılı kayısı üretim miktarı (<https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?kn=92&locale=tr>; Erişim Tarihi: 17.11.2019).
5. Anonim, 2019e. TUİK verileri, Iğdır ili kayısı üretim miktarı (<https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?kn=92&locale=tr>; Erişim Tarihi: 17.11.2019).
6. Anonim, 2019f. TUİK verileri, Iğdır ilçelerinin kayısı üretim miktarı (<https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?kn=92&locale=tr>; Erişim Tarihi: 17.11.2019).
7. Anonim, 2019g. TUİK verileri, Türkiye’de yetiştirilen ağaç başına kayısı verim miktarı. (<https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?kn=92&locale=tr>; Erişim Tarihi: 17.11.2019).
8. Asma, B.M., Şen, S.M., 1999. Yerli ve yabancı kayısı çeşitlerinin Van ekolojik şartlarındaki fenolojik, pomolojik ve morfolojik özellikleri. *Türkiye 3. Ulusal Bahçe Bitkileri Kongresi*, 760-763.
9. Bailey, C.H., Hough, L.F., 1975. Apricots. In: *J. Janick, J.N. Moore (Eds): Advances in fruit breeding. Purdue University Press, Indiana, USA*.
10. Bolat, I., 1993. The relationship between frost resistance and seasonal changes in carbohydrate contents in flower buds in apricot (cvs. Salak and Tebereze). *10. International Symposium on Apricot Culture* 384:323-328.
11. Doğru Çokran, B., Kaya, T., Pehlivan, M., Gülsoy, E., 2015. Aras havzasında yetiştirilen Şalak kayısı çeşidinin fenolojik ve pomolojik özellikleri üzerine yetiştirme yerinin etkisi. *7. Ulusal Bahçe Bitkileri Kongresi Özet Bildiriler Kitabı*, 25-29.08.2015, Çanakkale, 21s.
12. Gülsoy, E., Kaya, T., Pehlivan, M., Doğru Çokran, B., 2016. Textural and physico-chemical characteristics of Şalak (Apricose) apricot cultivar. In *7. International Scientific Agriculture Symposium, "Agrosym 2016"*, 6-9.9.2016, Jahorina, Bosnia and Herzegovina. *Proceedings, University of East Sarajevo, Faculty of Agriculture*, pp:1092-1098.
13. Işık, H.B., Uçum, İ., Aksoy, A., Uzundumlu, A.S., 2010. Taze kayısı sektörü ve sorunları: Iğdır ili örneği.
14. Karadeniz, T., Yarılgac, T., Kazankaya, A., 2001. Zerdalilerde çekirdek tadı ile toplam fenolik bileşikler arasındaki ilişkiler. *1. Sert Çekirdekli Meyveler Sempozyumu*, 25-28.9.2001, Yalova, 571-575.
15. Kaya, T., Pehlivan, M., Doğru, B., Bozhüyük, M.R., 2013. Aprikoz (Şalak) kayısı ağaçlarında farklı yaş gruplarının meyve dalı profili ve meyve tutum oranı üzerine etkisi. *Tarım Bilimleri Araştırma Dergisi* 6(2):77-81.
16. Özçağırın, R., Ünal, A., Özeker, E., İsfendiyaroğlu, M., 2011. Ilıman iklim meyve türleri: Sert çekirdekli meyveler. Cilt 1. *Ege Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayın No:556, İzmir*.
17. Özyörük, C., Güleriyüz, M., 1992. Iğdır ovasında yetişen kayısı çeşitleri üzerinde pomolojik biyolojik ve fenolojik araştırmalar. *Atatürk Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi* 23(1):16-28.
18. Şimşek, O., Alim, M., 2009. Iğdır ilinin turizm potansiyeli. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Journal of the Institute of Social Sciences* 3:1-26.
19. Yalçınkaya, E., Uslu, S., Pektekin, T., 1993. Apricot adaptation in Malatya. In: *10. International Symposium on Apricot Culture* 384:111-116.
20. Yarılgac, T., Bostan, S.Z., Karadeniz, T., Balta, M.F., 2008. Kernel sugar components of Turkish and foreign apricot (*Prunus armeniaca* L.) varieties. *Asian Journal of Chemistry* 20(1):787-792.